

Macbeth als Medea laten de mensenwereld achter zich. In het beeld van de borsten vol gal en van de moeder die haar kinderen vermoordt, wordt de menselijkheid (de familie, de domus, de beschaving, de cultuur,...) tegen zichzelf gekeerd en geruïneerd. Misschien is deze 'ruïne', die door de lichtbreking van de media iedere dag in ontelbare beelden van geweld versplintert, wel het 'moedermem', de moederborst van onze obsessie met teksten, voorstellingen, films die ons 'face à l'extrême'⁶ plaatsen.

Iedere eeuw lijkt een tragedie voor zich op te eisen waarin zich de 'wet' van die eeuw incarneert. Als *Antigone* de tragedie is van de hegeliaanse negentiende eeuw, dan is *Oedipus* de tragedie van de freudiaanse twintigste eeuw en is *Medea* de tragedie van de mülleriaanse ééentwintigste eeuw. De aan de eeuwen toegekende adjectieven verwijzen meteen naar drie adoptievaders van de Griekse tragedie: Hegel, Freud en Heiner Müller. Al hebben die namen iets willekeurigs en kunnen ze door andere vervangen worden, toch vertellen ze op zich reeds een verhaal over de voorbije twee eeuwen: van het bouwwerk van de geschiedenis via de kelders van het onbewuste naar de ruïnes van de beschaving. Van de drie geestelijke adoptievaders zijn er twee, Hegel en Freud, die geprobeerd hebben in hun oeuvre een algemene en universaliseerbare theorie uit te werken: Hegel voor het functioneren van de geschiedenis, Freud voor het functioneren van de menselijke psyche. Beide hebben ze de Griekse tragedie, respectievelijk *Antigone* en *Oedipus*, als model voor hun theorie gebruikt. In de *Antigone* van Sophocles zag Hegel de goddelijke wetten en de wetten van de staat als these en antithese tegenover elkaar staan. Het synthetische moment lag voor Hegel echter buiten de tragedie, in de filosofie. Met het onverzoenlijk scherp tegenover elkaar plaatsen van Creon en Antigone had de tragedie haar uiterste limiet bereikt. In het verhaal van Sophocles' *Oedipus* ontdekte Freud een waarheid over het onbewuste en de gedetermineerdheid ervan door het verlangen van en naar de ouders. Hegel vond in *Antigone* de dialectische wet van de geschiedenis, Freud vond in *Oedipus* de wet van de vader. Het zijn niet alleen Hegel en Freud die in hun theorieën gebruik hebben gemaakt van *Oedipus* en *Antigone*: Hölderlin, Nietzsche, Heidegger, Jaspers, Lacan, Derrida, Lyotard,... Het is een indrukwekkende lijst van meesterdenkers van het avondland. Maar geen van hen heeft zich aan *Medea* gewaagd. Niemand heeft *Medea*

willen of kunnen gebruiken om een wet te illustreren of te modelleren. Als *Medea* al een wet vertegenwoordigt, dan de wet van wat de wet uitsluit, de wet van de onderkant van de wet. Maar is dat nog een wet? Het is wellicht niet toevallig dat de derde adoptievader een schrijver is: Heiner Müller. Hij had ook Pier Paolo Pasolini kunnen heten. Veel meer dan filosofen en systeembouwers heeft *Medea* de verbeelding van kunstenaars aangesproken. Veel meer dan *Antigone* is *Medea* vele vrouwen: verliefd wicht, trouwe echtgenote, liefhebberende moeder, verstoten vrouw, heks en tovenaars, vreemdelinge, wreekster, moordenaar van haar broer en haar kinderen, kleindochter van de zonnegod, slachter en slachtoffer tegelijk, vernederd en triomferend... Het zijn de caleidoscopische figuur van *Medea*, haar spanningen, paradoxen, tegenstellingen en ambiguïteiten die aan ons tijdsgewricht appelleren. Hegel sprak van 'de hemelse *Antigone*' en noemde haar de 'heerlijkste (herrlichste) figuur die ooit op aarde rondwandelde'⁷. Een recente studie noemt *Medea* 'de meest dissonante van alle mythische figuren'⁸. De filosoof Hegel huisvest zijn *Antigone* in zijn bouwwerk van de geest, Müller ontheemt zijn *Medea* op de verkommerde oever van de geschiedenis: tussen die twee momenten ligt wat de 'moderniteit' genoemd wordt. Van *Antigone* naar *Medea*, van Hegel naar Müller, van conceptueel systeem naar landschap van woordenmateriaal, van het bouwwerk van de geest naar de ruïne van het lichaam: over die weg beweegt zich de moderniteit als een blinde, kreupele *Oedipus*.

Wat ziet de burger?

Geen enkele kunstvorm heeft zich zo expliciet tot doel gesteld het extreme in de ogen te kijken, tot de blindheid en de waanzin toe, als de Griekse tragedie. De tragedie wordt in nauw verband gebracht met de ontwikkeling van het juridische en het politieke discours in de vijfde eeuw voor Christus. De tragedie draagt duidelijk de sporen van zich vormende instituties als de rechtspraak en de democratie. Volgens een bekende formulering is de tragedie 'de mythe gezien door de ogen van de burger'. Maar wat ziet de burger als hij kijkt? Wat kan of wil hij zien? Als hij naar een tragedie kijkt, ziet de Griekse burger iets dat buiten de polis, de stad, het recht, de politiek en het burgerschap valt. Het lijkt er een ogenblik op dat hij omkijkt naar wat eens was, naar een mythisch verleden dat achter hem ligt, ter bevestiging van de vooruitgang die hij als burger heeft gemaakt. De tra-

gedie als de ultieme veroordeling van een gedrag – de mateloosheid en de hybris van tirannen en helden – dat de polis in gevaar brengt en een bevestiging van de wetten van de stad. Maar de tragedie herinnert de burger eveneens aan wat in de wet en in de polis op gewelddadige manier verdrongen is. De tragedie is geen lofzang op de politiek of een manifest voor de burger. De tragedies tonen niet alleen het archaische, mythische geweld dat door de wet beteugeld wordt, maar ook het geweld dat tezamen met de wet geïnstalleerd wordt. De tragedies ensceneren wat de democratie en de rechtspraak (moeten) verdringen om zich als wet te handhaven. De tragedie maakt zich los uit het mythische denken zonder echter volledig op te gaan in het nieuwe rationele politieke denken: 'Alleen op die manier kan (de tragedie) wat in beide denkvormen verdrongen en opgesloten is, tot voorwerp maken van zijn specifieke uitdrukkingwijze.'⁹

Dat het verdrongene in de Griekse tragedie zich vaak in de figuur van een vrouw incarneert, wil ik duidelijk maken aan de hand van Hegels lektuur van *Antigone*¹⁰. Een filosofische omweg via de maagd en de zuster *Antigone* om later opnieuw de moeder en de kindermoordenaar *Medea* op het spoor te komen. De wereldgeschiedenis is voor Hegel het proces van de zelfontplooiing van de Geest. In dat proces van zelfbewustwording vertegenwoordigt de Griekse tragedie een ethische crisis: het moment waarop de Geest zich geconfronteerd ziet met twee verschillende imperatieven, twee verschillende wetten, die noodzakelijkerwijs met elkaar in conflict komen. Deze twee polen duidt Hegel aan met de termen 'menselijke wet' en 'goddelijke wet'. Het is vanuit dit historisch perspectief van een ethische crisis dat Hegel de *Antigone* van Sophocles interpreteert. Voor Hegel is de 'familie' de plaats bij uitstek waar deze ethische crisis zich voltrekt. De familie wordt enerzijds bepaald door het 'natuurlijke leven' (de singulariteit van het lichaam en de bloedbanden) en anderzijds door de 'ethische gemeenschap' (de geestelijke banden). Familieleden zijn met andere woorden ook steeds burgers van een staat en dus ook bepaald door een ethische relatie die buiten het natuurlijke leven valt. Het conflict tussen de bloedbanden enerzijds en meer universele, ethische relatievormen, die hun uitdrukking vinden in de staat anderzijds, is de ethische crisis. Het is een conflict dat de mensheid blijkbaar nog steeds niet heeft opgelost. Het is de oorzaak van de tragische en verscheurende etnische conflicten, waarbij de residuen van racisme en tribalisme ideologisch hergedefini-